

Natuur in de IJsseldelta

Ruimte voor vogels in de IJsseldelta

*Natuurcompensatiegebied Noorderrandweg -
een paradijsje voor vogels*

door Dolf Stomphorst en Klaske van 't Oever

Opgedragen aan Jan Nap (1937 – 2009)

Het compensatiegebied aan de Noorderrandweg is klein: het is maar veertien hectare. Het grenst aan het Zwarte Meer en maakt deel uit van het Kampereiland. Na een korte beschrijving van de historie van het Kampereiland en de aanleiding tot het ontstaan van natuurcompensatiegebieden in Nederland, volgt een verantwoording van de keuze voor dit gebied als compensatie in Kampen, met tot slot een beschrijving van de actuele situatie.

Inleiding

Kampen is gesticht omstreeks 1200 op een klei-op-veen oever van het riviertje de IJssel, vlakbij de estuariumvormige monding. Ook het achterland tot aan de Zwartendijk had een dergelijke grondslag. Tot het Kamper grondgebied behoort verder nog 'last but not least' het Kampereiland. Dat is een deel van de IJsseldelta, dat tussen 1200 en 1500 ontstond doordat de (Oude) IJssel in die periode door verhoogde rivierafvoeren ook Rijnwater moest verwerken en daarbij zijn bed verruimde. De Zuiderzee, voor het eerst genoemd omstreeks 1300, speelde ook een belangrijke rol. Noordwestelijke stormen joegen het water wel enige meters op, terwijl het normale tij-verschil slechts een paar decimeters bedroeg.

Rond 1200 begon men rivierdijken te vormen, gevolgd door zeedijken in de flankerende klei-op-veen gebieden (Zwartendijk). Het zand van de delta werd aangevoerd door een aantal elkaar beconcurrerende delta-takken, waarvan een paar nog zichtbaar zijn in het landschap of op de kaart, zoals Noorddiep, Ganzendiep en Goot, voorts de huidige hoofdtakken Keteldiep en Kattendiep. Onzichtbaar op het Kampereiland de Garste en het Rechterdiep, alsook op de linkeroever het Zuiderdiep. Dit is het deel van de delta,

Strandplevier. Foto Herman Harder.

dat aangeduid wordt als Greente, Haatland en Melm. Het enigszins brakke tot zoete water vormde een goed milieu voor de groei van riet, biezen en russen. Terwijl in het verleden voor de Zwartendijk grienden werden onderhouden ter wille van bescherming en opslibbing. Bij opslibbing tot gemiddeld hoogwater waren dergelijke gebieden langzamerhand bruikbaar en bewoonbaar, mits er terpen in lagen of ze waren bekaad of bedijkt. Van de oeverbegroeiing werden de russen gebruikt om matten te vlechten. Wat later werden de russen speciaal aangeplant en nog weer later vervangen door biezen, waardoor een florerende biezenindustrie kon ontstaan. Vanaf 1860 werd zelfs de hele kust van Vollenhove tot Kampen met biezen beplant. De biezenvelden leverden niet alleen de grondstof voor de matten, maar bevorderden ook de bezinking van slib, waardoor het gebied in oppervlakte toenam. Inpolderingen waren het gevolg: het Kampereiland groeide! Volgens historische bronnen wordt het Kampereiland al sinds 1458 bewoond. Waar de klei hoog genoeg was werden de eerste boerderijen op terpen gebouwd. Dit betekende dat er een begin werd gemaakt met de beroemde

melkveehouderij en hooiwinning. Tot de ruilverkaveling was het hooi een belangrijk uitvoerartikel. Pas later kwam er ook akkerbouw. Het eiland werd gekenmerkt door een boomarme, indrukwekkende weidsheid, met in dat landschap solitaire pachtboerderijen op terpen. Deze boerderijen waren aan drie zijden omringd door iepen, terwijl aan de voorzijde kastanjes en linden stonden. Op de erven was vaak een hoogstamboomgaard aangelegd. De weide- en akkergronden om de terpen moesten tegen overstromingen van de Zuiderzee en de IJssel worden beschermd door dijken.

De afsluiting van de Zuiderzee in 1932 maakte een einde aan de voortdurende overstromingen. Na de Tweede Wereldoorlog werd een ruilverkaveling uitgevoerd: het aantal erven werd aanzienlijk uitgebreid, omdat de stadsboeren naar het Kampereiland trokken. Dit resulteerde in een sterke intensivering van het grondgebruik. Mede door een andere bemaling, waardoor het waterpeil zakte, verslechterde de situatie voor de broedende en pleisterende steltlopers. De ruilverkaveling ging gepaard met verbetering van de toegankelijkheid, maar die leidde weer tot extra verstoring van de vogels.

Het vogelleven nu

Het vogelleven op het Kampereiland is logischerwijze verbonden met de aanwezigheid van graslanden, de manier van boeren en het omringende water. Het water betreft de IJssel, de rivierarmen, het Ketelmeer en het Zwarte Meer. In de tijd van de periodieke overstromingen kende het gebied veel weidevogels, waaronder grutto, Kievit, tureluur, kempfaan, scholekster, watersnip, kwartelkoning, veldleeuwerik, graspieper, zomertaling en slob-eend. De blauwe reiger broedde aan de monding van De Goot. Het risico van het overstromen en wegdrijven van de nesten werd sterk verminderd door de inpolderingen en de aanleg van dijken. Vooral in en na de oorlog is de situatie veranderd: door de aanleg van de Zuiderzeewerken, door verhoging van de dijken en dijkjes en door verandering in grondgebruik. Het waterpeil is drastisch gedaald, de vegetatie veranderd en de soortenrijkdom in het gebied verminderd. Dat heeft zijn invloed op de vogelstand: tureluur, grutto, Kievit en scholekster zijn sterk in aantal achteruit gegaan; watersnip, leeuwerik, graspieper en paapje zijn als broedvogel bijna verdwenen en de kwartelkoning en kempfaan helemaal. Zomertaling en slob-eend zijn sterk gereduceerd. Ook de foerageermogelijkheid voor doortrekkende steltlopers en eenden is als gevolg van de geschetste landelijke ontwikkeling drastisch beperkt. Dit is ernstig, omdat Nederland door een aanzienlijk deel van de westpalearctische trekvogels wordt bezocht.

Grote Zilverreiger. Foto Herman Harder.

Professor dr. G.J. van Oordt komt de eer toe dat hij het verlies aan diversiteit in de natuur opmerkte en dat hij plannen maakte om verder verlies tegen te gaan. In 1942 zorgde hij ervoor dat het Zwarte Meer werd aangewezen als waterwildreservaat. Daarnaast werden jaren later de rietoverlanden langs de Randmeren en het Ketelmeer als beschermd natuurgebied en vogelrichtlijngebied aangewezen. Bescherming van de natuur blijkt in meer delen van Nederland en Europa nodig. Om de gesignaleerde negatieve ontwikkelingen te keren hebben de Rijksoverheden een aantal maatregelen getroffen. Er komen nationale, Europese en wereldwijde richtlijnen voor belangrijke, maar kwetsbare natuurgebieden.

Richtlijnen

De achteruitgang van de natuurkwaliteit wordt onder meer zichtbaar in de vogelstand. Gaandeweg komt men tot het inzicht dat vooral trekvogels afhankelijk zijn van beschermde gebieden op hun hele trekroute. Niet alleen in Nederland, maar in heel Europa worden met meer of minder inzet en succes

zulke beschermde natuurgebieden aangewezen. Voor dit behoud worden de volgende richtlijnen opgesteld: de Vogelrichtlijn in 1979, de Habitatrichtlijn in 1992 en de Ecologische hoofdstructuur wordt aangewezen.

Nederland heeft 79 gebieden aangewezen die onder de Vogelrichtlijn vallen. Voor de Habitatrichtlijn worden 141 gebieden aangewezen. Europa heeft 198 verschillende soorten natuur benoemd, waarvan er 51 in Nederland voorkomen. Voor Europa zijn vooral de natte natuurgebieden en duinvalleien in Nederland interessant. Deze en andere gebieden maken deel uit van Natura 2000, het Europese netwerk van natuurgebieden.

Door sommigen wordt kwaad gereageerd op deze Europese richtlijnen, omdat Europese bemoeienis de gang van zaken zou frustreren, de economie lam zou leggen en bouwactiviteiten in de weg zou staan. Kortom, het idee heerst dat Europese bureaucraten Nederland op slot zetten. In het referendum over de instemming met het grondwettelijk verdrag van de Europese Unie stemt Nederland tegen, omdat Europa onze daadkracht blokkeert. 'Maar de waarheid is anders', zegt Chris Backes, hoogleraar milieurecht aan de universiteit van Utrecht. 'Die richtlijnen zijn door de ministers van de lidstaten opgesteld en goedgekeurd door het Europees Parlement. De nationale parlementen konden invloed uitoefenen op de positie van hun eigen ministers en hebben met de richtlijnen ingestemd.'

Elke Europese overheid heeft de verplichting om de Europese richtlijnen om te zetten naar de eigen situatie. Zo moet een confrontatie tussen bescherming van de natuur en bouwplannen worden voorkomen. Ook moet de nationale overheid investeren in het duidelijk maken dat het een nationaal belang is, wat dit belang inhoudt en dat de overheid er zelf voor heeft gekozen. Zo ontstaan de Natura 2000 gebieden. Het is niet zo dat er door de richtlijnen niets meer mogelijk is. Wel is het zo dat projecten vertraagd kunnen worden omdat men zorgvuldiger moet kiezen. Zomaar bouwen in gebieden met hoge natuurwaarden kan eenvoudig niet. Eerst moeten de gevolgen voor de natuur worden vastgesteld en moet er gezocht worden welke compensatie mogelijk is.

De Zuiderzeehaven

In 2004 besluit de gemeente Kampen dat er ten noordwesten van de stad, vlakbij de N50, een nieuwe haven moet komen: de Zuiderzeehaven. De plek die gekozen is ligt aan de IJssel. Het is noodzakelijk dat de dijk van de IJssel doorgraven wordt maar... de uiterwaarden ter plekke behoren tot de Europees beschermde natuurgebieden: het Natura 2000-gebied Uiterwaarden IJssel.

Kaart Kampereiland, ± 1930.

Vanaf het begin is duidelijk dat er een compensatieverplichting ligt. De gemeente komt met het voorstel om daarvoor een terrein aan het Rechterveld te gebruiken. Dit gebied is dan nog deels in agrarisch gebruik. De pacht wordt eraf gehaald en het gebied wordt toegevoegd aan de aangrenzende oeverlanden.

Kampen heeft een natuurvereniging Ijsseldelta, die tot doel heeft de natuur van de delta te bestuderen, te beschermen en er van te genieten. Deze vereniging heeft samen met Natuur en Milieu Overijssel (NMO) vanaf het begin gesteld dat enkel deze compensatie aan het Rechterveld voor zo'n waardevol natuurgebied als de uiterwaarden, waar onder meer het porseleinhoen zijn habitat heeft, absoluut ontoereikend is. Verschillende locaties worden voorgedragen, waarbij het cruciale punt steeds is of er een eigen waterhuishouding valt te realiseren. Er moet namelijk een gebied kunnen ontstaan dat sterk verwant is aan het verloren gebied. Ijsseldelta en NMO zijn in overleg getreden met de directie van de Zuiderzeehaven over uitbreiding van de compensatie. In goed overleg tussen NMO, professor Backes, Ijsseldelta en

de directie van de Zuiderzeehaven wordt besloten, na afweging van alle relevante zaken, dat een extra compensatie wenselijk en redelijk is. Uiteindelijk valt de keus op een polder aan de Noorderrandweg. De wet schrijft voor dat de compensatie gerealiseerd moet zijn voordat het te compenseren gebied verloren gaat. Voortvarend wordt dan ook met de compensatie in het Rechterveld begonnen. Daarna wordt eind 2007 de polder aan de Noorderrandweg geschikt gemaakt en in februari 2008 voor het eerst onder water gezet.

Inrichting Noorderrandweg

Het terrein aan de Noorderrandweg wordt afgegraven om een plas/drasgebied te maken. De westelijke kant ligt wat hoger dan de oostelijke, zodat gedurende de zomer het terrein langzaam van west naar oost droger wordt. Aan de zuidkant wordt de afgegraven grond gebruikt om een dijkje aan te leggen, voor de hoofdwaterkering die er al ligt. Het Waterschap Groot Salland heeft er namelijk bezwaar tegen dat de teen van die dijk langdurig in het water zal staan. Verder moet er een duiker worden afgesloten en een pomp geïnstalleerd. Tot op heden is een keer per jaar onder water zetten voldoende. Op deze bodem - klei-op-zand - blijft het water prachtig staan. Externe factoren, regen en verdamping, houden de plas/drassituatie in stand tot in de zomer. Er wordt in de herfst gemaaid en het maaisel wordt afgevoerd.

De resultaten

Alles overziende zijn we als natuurvereniging IJsseldelta heel tevreden. In goed, constructief overleg blijkt er veel mogelijk te zijn. Beide partijen hebben immers belang bij een gezonde natuurontwikkeling en ruimte voor de natuur. Het is verbluffend hoe in enkele weken de vogels het gebiedje, groot veertien hectare, hebben gevonden. Vanwege de kwetsbaarheid is het reservaat niet toegankelijk. Dat geldt niet voor het compensatiegebied aan het Rechterveld. Daar is een uitkijktoren gebouwd, zodat u het terrein van bovenaf kunt bekijken en bijvoorbeeld de Bruine Kiekendief kunt bewonderen.

Bronnen

Kapenga, R., e.a., 'Kampereiland en Zwarte Meer. Schets van de landschappelijke en natuurhistorische waarde'. In: *Kamper Almanak 1972/73*, 159-174.

Jan Nap, *Vogelnotitieboekje 2009*. (Handschrift).

Lykele Zwanenburg is vogelteller bij Natuurmonumenten.

Bijlage:

Overzicht van de waargenomen soorten met dagmaxima van het terrein aan de Noorderrandweg.

Nederlandse naam	Latijnse naam	Aantal	Kwalificatie
Blauwe Kiekendief	Circus cyaneus	1	GE
Boerenzwaluw	Hirundo rustica	12	GE
Bontbekplevier	Charadrius hiaticula	10	KW
Bonte Strandloper	Calidris alpine	1	VN
Gele Kwikstaart	Motocilla flava	2	GE
Graspieper	Anthus pratensis	Honderden	GE
Grote Karekiet	Acrocephalus arundinace	1	BE
Grote Zilverreiger	Casmerodius albus	3	GE
Grutto	Limosa limosa	74	GE
Huismus	Passer domesticus	10	GE
Huiszwaluw	Delichon urbanica	16	GE
Kemphaan	Philomachus pugnax	60	EB
Kerkuil	Tyto alba	1 (dood)	KW
Koekoek	Cuculus canorus	2	KW
Oeverloper	Actitis hypoleucos	3	GE
Pijlstaart	Anas acuta	25	BE
Purperreiger	Ardea purpurea	1	BE
Ringmus	Passer montanus	10	GE
Slechtvalk	Falco peregrines	1	GE
Slobeend	Anas clypeata	30	KW
Strandplevier	Charadrius alexandrines	2	BE
Snor	Lacustella fluviatillis	1	KW
Tureluur	Tringa tetanus	30	GE
Visdief	Sterna hirundo	3	KW
Watersnip	Gallinago gallinago	11	BE
Wintertaling	Anas crecca	150	KW
Zomertaling	Anas querquedula	9	KW

Toelichting op de tabel

- EB:** ernstig bedreigde soorten: soorten die sterk zijn afgenomen en zeer zeldzaam zijn.
- BE:** bedreigde soorten: soorten die sterk zijn afgenomen en zeldzaam tot zeer zeldzaam zijn en soorten die zeer sterk zijn afgenomen en zeldzaam zijn.
- KW:** kwetsbare soorten: soorten die zijn afgenomen en vrij tot zeer zeldzaam zijn en soorten die sterk tot zeer sterk zijn afgenomen en vrij zeldzaam zijn.
- GE:** gevoelige soorten: soorten die stabiel of toegenomen zijn en zeer zeldzaam zijn en soorten die sterk tot zeer sterk zijn afgenomen en algemeen zijn.

Dit overzicht, dat de voorjaartrek 2008/2009 omvat, beperkt zich tot de Nederlandse broedvogels van de Rode Lijst. Daarnaast zijn nog tientallen andere soorten waargenomen, met het accent op pleisterende steltlopers en eenden, zodat we kunnen vaststellen dat de doelstelling ruimschoots is behaald.

Aanvulling lijst waargenomen vogels Noorderrandweg van Jan Nap

Kleine Plevier	Charadrius dubius	5
Krombekstrandloper	Calidris ferruginea	1
Temmincks Strandloper	Calidris Temminckii	1
Witgat	Tringa ochropus	2
Veldleeuwerik	Alauda arvensis	2